

Szymon Marcińczak

Segregacja społeczna **w mieście postsocjalistycznym**

Bukareszt, Warszawa i Tallin na początku XXI wieku

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Szymon Marcińczak

Segregacja społeczna w mieście postsocjalistycznym

Bukareszt, Warszawa i Tallin na początku XXI wieku

[Kup książkę](#)

Szymon Marcińczak

Segregacja społeczna
w mieście postsocjalistycznym
Bukareszt, Warszawa i Tallin na początku XXI wieku

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

[Kup książkę](#)

Szymon Marcińczak – Zakład Urbanizacji Przestrzeni, Wydział Nauk Geograficznych
Uniwersytet Łódzki, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

RECENZENT

Wiesław Maik

REDAKCJA TECHNICZNA, SKŁAD I ŁAMANIE

Agnieszka Ogrodowczyk

PROJEKT OKŁADKI

Agnieszka Ogrodowczyk

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06258.13.0.H

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-946-9
ISBN (ebook) 978-83-7969-254-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

[Kup książkę](#)

Podziękowania

Książka ta nigdy by nie powstała, gdyby nie pomoc udzielona mi przez przyjaciół, z którymi miałem przyjemność i zaszczyt współpracować podczas badań nad przemianami społeczno-przestrzennymi miast postsocjalistycznych. W tym miejscu chciałbym serdecznie podziękować dr Liviu Chelcea (Uniwersytet w Bukareszcie), prof. Tiitowi Tammaru (Uniwersytet w Tartu) oraz dr Marcinowi Stępniaowski (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, Polska Akademia Nauk), którzy udostępnili mi dane statystyczne wykorzystane w niniejszej pracy. Podziękowania należą się także prof. Michaelowi Gentile (Uniwersytet w Umeå), za współpracę w badaniach nad segregacją w miastach Europy Środkowo-Wschodniej przed i po upadku socjalizmu, ale także za to, że towarzyszył mi w eksplorowaniu „dobrych” i „złych” dzielnic miast postsocjalistycznych. Wspólne dyskusje „w terenie”, polegające na konfrontacji obecnego stanu wiedzy o segregacji społecznej z rzeczywistym obrazem podziałów społeczno-przestrzennych miast Południa, Centrum i Północy byłego Bloku Wschodniego, pozwoliły mi lepiej zrozumieć naturę nierówności społecznych i przestrzennych miast tej części Europy. Na zakończenie chciałbym podziękować mojej żonie, dr Agnieszce Ogródowczyk (Uniwersytet Łódzki), za wsparcie i tolerowanie moich licznych wyjazdów w trakcie pracy nad książką.

Rozdział 1

Wprowadzenie

Trzy ostatnie dekady przyniosły zasadnicze zmiany w poglądach dotyczących roli i zakresu ingerencji państwa w redystrybucję dochodów, rozmiar świadczeń społecznych, a także w stymulację i kontrolę nad gospodarką. Zmiany te, obecnie o charakterze globalnym, swój początek miały w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Reformy gospodarcze zainicjowane i przeprowadzone przez Ronalda Reagana (*Reaganomics*) i Margaret Thatcher (*Thatcherism*) wyznaczyły nowy rozdział w rozwoju globalnego kapitalizmu. Cechami szczególnymi tych procesów w skali krajowej były znaczne ograniczenia wydatków publicznych w ramach państwa opiekuńczego, zmniejszenie podatków i deregulacja gospodarki. Odbyło się to przy akompaniamencie zmian w skali globalnej, które w głównej mierze polegały na wprowadzeniu ułatwień w międzynarodowym przepływie kapitału oraz otwarciu krajów rozwijających się na inwestycje zagraniczne. O ile efekty tych działań dotknęły w zasadzie każdej sfery życia społeczno-gospodarczego, w naukach społecznych przypuszczalnie najszerzej komentowanym tematem był, i nadal jest, gwałtowny wzrost nierówności społecznych i ekonomicznych w różnych skalach przestrzennych. Na poziomie międzynarodowym przejawia się on we wzroście zamożności państw bogatych i jeszcze większym ubożeniu państw biednych. Jednakże narastające rozwarstwienie¹ dotknęło także społeczeństwa wewnątrz granic państwowych (Sachs 2012, Stiglitz 2013).

Szczególłą rolę, zarówno, jako kreator, jak i tworzywo, w procesie kształtowania nowego modelu gospodarki i społeczeństwa, pełnią wielkie miasta i regiony miejskie (Florida 2004). Dotyczy to przede wszystkim miast globalnych (Nowego Jorku, Londynu i Tokio), które stały się centrami kontroli i zarządzania międzynarodowym przepływem kapitału. Znajdując się w awangardzie przemian, ośrodki tego typu znakomicie oddają charakter nowych zróżnicowań społecznych – w szczególności polaryzacji społecznej wywołanej na skutek gwałtownego wzrostu nierówności w dochodach ludności (Sassen 1991). Stopniowa dualizacja dochodów mieszkańców prowadzi z kolei nieuchronnie do wzrostu segregacji społecznej i etnicznej (Mollenkopf i Castells 1992). Nowo powstałe

¹ Podczas gdy w roku 1970 w Stanach Zjednoczonych stu najlepiej uposażonych dyrektorów zarabiało średnio 40 razy więcej niż przeciętny pracownik, w roku 2000 stosunek ten wzrósł do 1000 (Sachs 2012, 20-21).

przeobrażenia struktur społecznych oraz ich materialny zapis w przestrzeni miasta wskazują zatem na silny związek pomiędzy skalą nierówności społecznych a poziomem segregacji społecznej (van Kempen 2007).

W dobie swobodnego przepływu ludności i kapitału los wielkich miast (a zatem także charakter i forma ich przemian społeczno-ekonomicznych i przestrzennych) równie silnie kształtowany jest przez unifikujący wpływ globalizacji, jak i przez szereg czynników lokalnych – począwszy od klimatu, a skończywszy na historycznie ukształtowanym profilu gospodarczym (Glaeser 2011).

Ponad dwadzieścia lat temu upadła żelazna kurtyna oddzielająca w Europie dawne kraje socjalistyczne od społecznych i ekonomicznych wpływów gospodarki kapitalistycznej. Tym samym te upadające i odcięte od reszty kapitalistycznego świata ostoje ‘totalitarnego’ państwa opiekuńczego (Sennett 2010) na dobre otworzyły się na nowe idee dotyczące roli sektora publicznego w kształtowaniu procesów społeczno-gospodarczych, jak również na napływ kapitału zagranicznego. W tym miejscu zaznaczyć należy, że natychmiastowe poddanie się ‘terapii szokowej’ – procesowi polegającemu na przyjęciu zasad demokracji parlamentarnej i wolnego rynku poprzez gwałtowną liberalizację i deregulację gospodarki oraz drastyczne ograniczenie osłon socjalnych – stanowiło niejednokrotnie kluczowy warunek otrzymania pomocy od międzynarodowych instytucji finansowych (Berend 2007).

Skala i tempo przemian nie były jednak wszędzie takie same. Przebieg i charakter procesu transformacji ustrojowej w dużej mierze odzwierciedla krajowe, regionalne i lokalne różnice, wynikające ze specyfiki długotrwale formowanego kontekstu społecznego, gospodarczego i przestrzennego (Pickles i Smith 1998, Carter i Maik 1999). Innymi słowy, wymiar i forma postsocjalistycznych przeobrażeń w krajach Europy Środkowej i Wschodniej zależne są nie tylko od skali działań rozpoczętych po 1989/1990 roku (w tym przede wszystkim od tempa liberalizacji gospodarki), ale też od dziedzictwa okresów presocjalistycznego i socjalistycznego.

Pomimo wszechobecnej dominacji państwa we wszystkich sferach życia codziennego oraz praktycznie całkowitej likwidacji sektora prywatnego, socjalistyczne kraje Europy Środkowej i Wschodniej wykazywały pewne różnice w naturze i funkcjonowaniu systemu społeczno-gospodarczego. Różnice te uległy dalszemu pogłębieniu w latach 1980., gdy w regionie występowały jakże odmienne oblicza socjalizmu, sytuujące się pomiędzy *stalinowskimi* reżimami Nicolae Ceaușescu w Rumuni, czy Envera Hodży w Albanii, a *gulaszowym* socjalizmem na Węgrzech, gdzie gospodarka przestała być centralnie sterowana już w 1986 roku. Na zróżnicowania te nałożyły się dramatyczne zmiany, zainicjowane we wczesnych latach 1990. Odrębne trajektorie rozwoju przed, ale

przede wszystkim po 1989 roku, dały podstawę dla nowego podziału krajów położonych na wschód od byłej żelaznej kurtyny, które w okresie socjalistycznym określano ogólnie, jako „Europa Wschodnia” (French i Hamilton 1979). Według Hamiltona i innych (2005, s. 7-11) obszar postsocjalistycznej Europy podzielić można na cztery regiony:

- 1) Europę Środkową (Czechy, Polska, Słowacja, Słowenia i Węgry);
- 2) kraje Bałtyckie (Estonia, Litwa i Łotwa);
- 3) Europę Południowo-Wschodnią (republiki byłej Jugosławii oprócz Słowenii, Albania, Bułgaria i Rumunia);
- 4) Europę Wschodnią: (europejska część Rosji, Białoruś, Mołdawia i Ukraina).

Pomimo generalnego charakteru, klasyfikacja ta jest spójna przestrzennie i dobrze oddaje tempo przemian po upadku socjalizmu. W skrócie, w pierwszej dekadzie po 1990 roku, najwyższy stopień zaawansowania transformacji ustrojowej cechował kraje grupy pierwszej (Europa Środkowa) i zasadniczo mała wraz z kolejnością wyróżnionych grup, aż do praktycznie zupełnego braku jakichkolwiek zmian w niektórych krajach Europy Wschodniej (Deacon 2000).

Bez względu na położenie w ramach byłego bloku wschodniego, okres zmian systemowych przyniósł nagły wzrost nierówności społeczno-ekonomicznych w skali regionalnej i lokalnej. Podział na „zwycięzców” i „przegranych” w procesie transformacji ustrojowej odnosi się nie tylko do określonych grup społecznych, których znaczenie wzrosło lub zmalało po 1990 roku, ale także do poszczególnych regionów w ramach państw postsocjalistycznych, których tempo rozwoju przyspieszyło lub zwolniło (Bhalla i Lapeyre 2004, Węclawowicz 2004). Chociaż różnice w poziomie rozwoju regionalnego były czytelne w krajach socjalistycznych (Fuchs i Demko 1978), upadek socjalizmu tylko je uwypuklił (Dunford i Smith 2000).

Od wczesnych lat 1990. najszybsze zmiany społeczne i gospodarcze cechowały wielkie miasta dawnej Europy Wschodniej. Wśród tej grupy miast w awangardzie procesu transformacji ustrojowej bezsprzecznie znajdowały się stolicy europejskich krajów postsocjalistycznych (Stenning 2004). Zaznaczyć jednak należy, że i w tym zbiorze miast poziom zaawansowania ewolucji struktur społeczno-ekonomicznych i przestrzennych nie jest jednakowy. Za liderów uważane są zazwyczaj Budapeszt, Praga i Warszawa (Węclawowicz 1998, Tasan-Kok 2007). Nieco później na ścieżkę szybkiego rozwoju weszły Ryga, Wilno i Tallin (Tosics 2005). W Europie Południowo-Wschodniej głębsze zmiany systemowe nastąpiły dopiero w drugiej połowie lat 1990., lokując tamtejsze miasta w głównym nurcie transformacji ustrojowej z prawie dziesięcioletnim opóźnieniem (Tsenkova 2007).

Mimo czytelnej segmentacji na rynku pracy, która pociągała za sobą zróżnicowany dostęp do ograniczonych przywilejów i dóbr materialnych (Szelényi 1978), w byłych krajach socjalistycznych poziom nierówności w dochodach ludności był niższy niż w innych systemach politycznych i gospodarczych na podobnym poziomie rozwoju przemysłowego (Heyns 2005). Bardzo niskie rozwarstwienie w dochodach społeczeństwa socjalistyczne zawdzięczały ścisłej kontroli wynagrodzeń w zasadzie we wszystkich działach gospodarki oraz ekstensywnemu, całkowicie kontrolowanemu przez państwo i bazującemu na miejscu pracy systemowi świadczeń społecznych (Cerami 2010), w tym również mieszkań (Domański 1997, Gentile i Sjöberg 2010).

Pierwsza dekada transformacji ustrojowej zakończyła się w zupełnie innych realiach społeczno-ekonomicznych, gdyż rozwój wolnego rynku wymusił uwolnienie cen i wynagrodzeń. Pomimo początkowego zachowania *status quo* w pierwszych latach po upadku socjalizmu, głównie w celu zapobieżenia rozruchom społecznym, w drugiej połowie lat 1990. zakres świadczeń społecznych skurczył się gwałtownie (Rashid i inni 2005). Nieskrępowany rozwój wolnego rynku, szybka globalizacja społeczeństw i gospodarek oraz nieuchronny upadek rozdętego państwa opiekuńczego uwypukliły społeczną cenę zmiany systemu. Następstwem szybkiego rozwoju gospodarczego było pojawienie się długotrwałego bezrobocia, często o charakterze strukturalnym, zmniejszanie się partycypacji na rynku pracy, a także wzrost tymczasowości zatrudnienia oraz wycofywanie się państwa z roli gwaranta wielu zabezpieczeń społecznych (Hörschelmann 2004, Smith i inni 2008, Stenning i inni 2010). Na zmiany te nałożyła się gwałtowna tertiarizacja (serwicyzacja) gospodarki, co w połączeniu z innymi aspektami zmian doprowadziło najpierw do nowej segmentacji na rynku pracy, a w rezultacie do raptownego wzrostu nierówności społecznych mierzonych uzyskiwanym dochodem (Bandelj i Mahutga 2010) oraz nowej stratyfikacji społeczno-zawodowej (Rashid i inni 2005). W Polsce (Domański 2004, Węclawowicz 2004) i w innych krajach regionu (Cerami 2010) główne przetasowania w hierarchii społecznej dopełniły się do roku 2000. Wyłoniła się z nich niezbyt liczna elita oraz znacznie większa grupa kategorii społeczno-zawodowych, które musiały pogodzić się z utratą przywilejów i zmniejszeniem realnych dochodów.

Tempo i skala zmian społecznych, wywołanych radykalnym wzrostem nierówności w dochodach mieszkańców państw postsocjalistycznych, wskazują na silny związek nie tylko z zakresem zaaplikowanej „terapii szokowej”, ale też z dynamiką wzrostu gospodarczego w skali regionalnej (Carter i Maik 1999). W wielkich miastach, a przede wszystkim w metropoliach, poziom rozwarstwienia społecznego był najwyższy i rósł najszybciej (Brzeziński i Kostro 2010, Marek 2011). Zakładając, że metropolie są specyficznym miejscem, w którym

dochodzi do „spotkania” pomiędzy jednostkami a instytucjami społecznymi (Maik 2003), przyjąć można, że w miastach, w których procesy globalizacji i neoliberalnych zmian w funkcjonowaniu społeczeństwa i gospodarki sięgnęły najgłębiej, przemiany struktury społecznej trwały najkrócej.

Biorąc pod uwagę rozmach zmian i towarzyszący im szereg negatywnych efektów w sferze społecznej i gospodarczej, już w połowie lat 1990. zaczęto w literaturze przedmiotu stosować do opisu wylaniających się wzorów i konsekwencji nowych nierówności następujące terminy: „wykluczenie społeczne”, „gettoizacja” czy „polaryzacja społeczna” (Węclawowicz 1998, Kovács 1998, Sýkora 1999). Pomimo wzrastającego zainteresowania tematem, zaskakującym, ale niestety prawdziwym wydaje się być stwierdzenie, że wielkie europejskie miasta postsocjalistyczne, a zwłaszcza dotyczące ich problemy przestrzennej manifestacji nowych podziałów na tle społeczno-ekonomicznym, wciąż znajdują się poza głównym nurtem systematycznych badań empirycznych (Stanilov 2007). Równolegle głoszony jest pogląd, że z uwagi na szczególną rolę w procesie transformacji ustrojowej, wielkie miasta postsocjalistyczne stanowią znakomite „laboratorium” do studiowania związków pomiędzy nowo powstającym porządkiem społecznym a wytwarzaną przezeń przestrzenią (Stenning 2004).

Pomimo upływu ponad 20 lat od upadku poprzedniego systemu wciąż brakuje prac, które prezentowałyby systematyczne ujęcie zjawiska segregacji społecznej w mieście postsocjalistycznym. Innymi słowy, o ile w literaturze dostępne są liczne prace o miastach Europy Północnej, Południowej i Zachodniej (Wessel 2000, Malheiros 2002, Musterd 2005, Andersson 2006, Arapoglou i Sayas 2009, Musterd i Van Kempen 2009, Van Kempen i Murie 2009), obszar dawnych państw socjalistycznych nadal w znacznej mierze pozostaje białą plamą na mapie segregacji społecznej na starym kontynencie (Musterd 2005, Sýkora 2009, Marcińczak 2012). Oprócz odpowiedzi na pytania dotyczące skali i natury zjawiska segregacji w mieście postsocjalistycznym, prace na ten temat pozwoliłyby także na nawiązanie do badań nad wpływem neoliberalnych zmian w globalnym kapitalizmie na materialny zapis rosnących nierówności w przestrzeniach miast po obu stronach Atlantyku. Co ważniejsze, wyniki pochodzące z miast reprezentujących państwa o odmiennym stopniu zaawansowania i specyfice transformacji minionego ustroju, umożliwiłyby lepsze zrozumienie związków pomiędzy tempem i charakterem przemian systemowych a rozmiarem nierówności społecznych i poziomem segregacji.

W pracy postawiono hipotezę badawczą, że wyższy poziom nierówności społecznych, szybsza globalizacja gospodarki i społeczeństwa oraz większe zaawansowanie i charakter zmian społecznych, politycznych i gospodarczych po upadku socjalizmu oznaczać także będą wyższy poziom segregacji społecznej.

Podstawowym celem rozprawy jest zatem analiza skali i wzorów przestrzennych segregacji społecznej w mieście postsocjalistycznym. Według *Słownika współczesnego języka polskiego* (1996), termin „segregacja” posiada dwa znaczenia: 1) potoczne, które oznacza podział na jednorodne grupy, kategorie według określonych kryteriów, klasyfikacje, segregowania lub porządkowanie; 2) naukowe, socjologiczne oznaczające izolowanie jednych grup ludzkich od drugih w ramach jednego społeczeństwa na podstawie wcześniej ustalonych kryteriów (np. etnicznych, rasowych), często wynikające z irracjonalnych przesłanek (np. segregacja rasowa, religijna itp.). W literaturze przedmiotu termin „segregacja społeczna” w sposób ogólny definiowany bywa jako nierównomierność w rozmieszczeniu przestrzennym grup ludności o różnym statusie społeczno-materialnym (Musterd 2005). Biorąc pod uwagę, że wzrost nierówności społecznych po 1990 roku jest niepodważalnym faktem², precyzyjne ustalenie rozmiaru segregacji i lokalnych form koncentracji społeczno-przestrzennej pozwoli na dokładniejsze poznanie relacji pomiędzy nowymi podziałami społecznymi i ich manifestacją w przestrzeni. Ponadto, zastosowany w pracy zestaw narzędzi badawczych pozwala na bezpośrednie nawiązanie dialogu ze studiami prowadzonymi w innych częściach Europy, a stąd też na ustalenie odpowiedzi na pytanie dotyczące stopnia „polaryzacji” społecznej i przestrzennej w wielkim mieście dawnego bloku wschodniego.

Wyniki empiryczne ilustrują poziom i wzory przestrzenne segregacji społecznej w trzech stolicach krajów postsocjalistycznych: Bukareszcie, Tallinie i Warszawie. O ile dobór miast nie wyczerpuje całej palety barw i odcieni transformacji ustrojowej w byłych państwach socjalistycznych, miasta te reprezentują najważniejsze ośrodki trzech głównych subregionów dawnej Europy Wschodniej, w których proces zmiany systemu politycznego, społecznego i gospodarczego rozpoczął się w odmiennych warunkach oraz przebiegał w różnym tempie. Cechą wspólną tych krajów jest natomiast symboliczny fakt zakończenia transformacji ustrojowej, którego zwieńczeniem było wstąpienie do Unii Europejskiej w pierwszej dekadzie XXI wieku. Analiza zjawiska segregacji społecz-

² Dostępne dane wskazują na wyraźny wzrost nierówności społecznych, mierzonych nierównomiernością w rozkładzie dochodów. Standardowa miara nierówności społecznych (indeks Giniego) wskazywała na szybki wzrost we wszystkich byłych krajach socjalistycznych. Jednak tempo wzrostu i skala nierówności nie wszędzie były takie same. W okresie od 1989 do 2002 roku, w Polsce miara ta wzrosła od 26 do 35, w Rumunii od 23 do 32, w Estonii od 23 do 37, a w Czechach od 18 do 26 (*Index Mundi* 2013). Dla przykładu, na początku XXI wieku, poziom nierówności społecznych w Stanach Zjednoczonych wynosił 45, w Wielkiej Brytanii 34, a w Szwecji, kraju znanym z silnego państwa opiekuńczego, jedynie 23 (*ibid.*).

nej w miastach, które cechują odmienne profile rozwoju społeczno-gospodarczego przed, w trakcie i po okresie socjalistycznym, pozwoli na poszerzenie zakresu wiedzy o wpływie transformacji ustrojowej na poziom i geografie segregacji społecznej po socjalizmie.

Podstawowy materiał badawczy stanowią wyniki spisów powszechnych, przeprowadzonych w 2000 roku w Estonii oraz w 2002 roku w Polsce i Rumunii. Zakres czasowy wykorzystanych danych statystycznych, obejmujący początek lat 2000., związany jest z faktem, iż zasadniczy etap przejścia od socjalizmu do gospodarki rynkowej funkcjonującej w warunkach demokracji parlamentarnej dopełnił się w pierwszej dekadzie transformacji (Smith i Timar 2010, Stenning 2004). W okresie 10 lat od upadku socjalizmu uformował się zatem nie tylko nowy system społeczno-gospodarczy (Deacon 2000, Bhalla, Lapeyre 2004), ale także rynek pracy oraz związana z nim segmentacja i nierówności (Rashid i inni 2005).

Zmienne wykorzystane w analizie odnosiły się do podziału ludności aktywnej zawodowo na główne kategorie społeczno-zawodowe³ oraz bezrobotnych. W każdym z badanych krajów taki podział wprost odzwierciedlał zróżnicowania na tle społeczno-materialnym, czytelnie wskazując „wygranych” i „przegra-nych” w procesie zmiany systemu. Przyjęta klasyfikacja ludności wprost nawiązuje do klasyfikacji wykorzystywanych w badaniach międzynarodowych (por. Duncan i Duncan 1955, Morgan 1975, Scott 1988, Musterd 2005, Butler i inni 2008).

Informacje dotyczące struktury społeczno-zawodowej ludności dostępne były w dużej dezagregacji przestrzennej. Podstawowymi jednostkami przestrzennymi, dla których zgromadzono analizowany materiał, były małe, relatywnie homogeniczne obszary o średniej liczbie mieszkańców poniżej 4000 osób⁴. Tym

³ Podziału ludności na kategorie społeczno-zawodowe w 3 badanych miastach dokonano zgodnie z „Międzynarodową Standardową Klasyfikacją Zawodów” (*International Standard Classification of Occupations*) (ISCO) (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/documents/tab/Tab/ISCO%202011.pdf).

⁴ Niestety w przypadku Bukaresztu wyniki spisu powszechnego z 2002 roku dostępne były jedynie dla większych jednostek podziału administracyjnego, które, stosując nomenklaturę przyjętą w Polsce, nazwać można „jednostkami osiedlowymi” (por. Marcińczak 2009, Węclawowicz 2003). W przypadku Bukaresztu w 2002 roku, średnia liczba mieszkańców w jednostkach tego typu wynosiła około 10 000 osób. Podstawową jednostką przestrzenną dla Tallina był kwadrat (element siatki) o wymiarach 500x500 metrów. Średnia liczba ludności w takiej jednostce wynosiła około 1000 osób. Podobne

samym jednostki te, odnosząc się do terminologii stosowanej w Polsce, zwane będą w pracy jako „jednostki statystyczne”. Warto w tym miejscu podkreślić, że zarówno przeciętna liczba ludności w tych mikro-obszarach oraz ich cechy przestrzenne mieściły się w ogólnie przyjętej definicji „jednostki spisowej” (*census tract*), standardowo stosowanej w badaniach nad segregacją w Europie i Ameryce Północnej (por. van Kempen 2007).

Ze względu na postawiony cel badawczy praca, oprócz wprowadzenia, dzieli się na siedem rozdziałów. Rozdział drugi dokonuje przeglądu koncepcji teoretycznych, dotyczących powstawania i ewolucji wzorów segregacji społecznej we współczesnym kapitalizmie, a także poddaje analizie znaczenie samego terminu „segregacja społeczna” i prezentuje zastosowane metody badawcze. Rozdział trzeci podsumowuje stan wiedzy o procesach, wymiarze i geografii segregacji społecznej w mieście epoki socjalizmu i po jej zakończeniu. Kolejna część pracy ilustruje generalny obraz rozwoju struktur społeczno-przestrzennych w Bukareszcie, Tallinnie i Warszawie, a także ich sytuację społeczno-gospodarczą na początku XXI wieku. W rozdziale piątym przedstawione zostały wyniki analizy poziomu segregacji społecznej. Rozdział szósty poświęcony został zróżnicowaniu przestrzennemu lokalnych wzorów segregacji społecznej w trzech miastach. Ostatni rozdział podsumowuje wyniki pracy i prezentuje odpowiedź na pytanie dotyczące kwestii segregacji społecznej w okresie transformacji ustrojowej, a przede wszystkim absolutnego i relatywnego, w odniesieniu do miast po obu stronach Atlantyku, wymiaru tego zjawiska w mieście postsocjalistycznym.

rozmiarowo były jednostki statystyczne, dla których agregowane były dane spisowe w Warszawie.

Rozdział 2

Segregacja społeczna jako przedmiot badań

Podstawy teoretyczne

Segregacja przestrzenna ludności ze względu na status społeczny, wyznaczenie czy pochodzenie etniczne/rasowe, towarzyszy od wieków zjawisku urbanizacji bez względu na krąg kulturowy (Nightingale 2012). Przestrzenny podział ludności według różnych cech personalnych i grupowych wydaje się być immanentną cechą zbiorowisk miejskich. Biorąc pod uwagę historię cywilizacji, badania nad zjawiskiem segregacji społecznej w przestrzeni wielkiego miasta trwają nieprzerwanie *jedynie* od ponad stu lat. Pierwsze prace nad zróżnicowaniem społecznym i przestrzennym ludności wybranych dzielnic wielkiego miasta, w postaci dokładnych map i ich analizy, pojawiły się w literaturze już pod koniec XIX wieku (Węclawowicz 2003). Spośród garstki opracowań, jakie wtedy powstały, chyba najlepiej znane są te autorstwa angielskiego przedsiębiorcy, filantropa i badacza społecznego – Charlesa Bootha. Jako pierwszy dokonał on szczegółowej analizy zróżnicowania przestrzennego struktury społeczno-zawodowej wybranych dzielnic Londynu (Booth 1887, 1888).

Jednakże bez porównania większe znaczenie dla rozwoju badań nad ewolucją struktury społeczno-przestrzennej ośrodków miejskich miała szkoła chicagowska socjologii miasta. Dzięki pracy badaczy skupionych w Chicago na początku XX wieku powstała pierwsza zwarta koncepcja teoretyczna, wyjaśniająca naturę i powstawanie obszarów zamieszkałych przez grupy ludności o różnym statusie społecznym oraz odmiennym pochodzeniu etnicznym i rasowym (Park, Burgess i McKenzie 1925). Główne tezy tej szkoły, a także opracowane modele struktury przestrzennej miasta, nazywane obecnie klasycznymi (koncentryczny, sektorowy i wieloośrodkowy), na stałe trafiły do podręczników z zakresu geografii urbanistycznej (Liszewski 2012) i geografii społecznej miasta (Węclawowicz 2003). Z uwagi na fakt, iż prace testujące adekwatność modeli klasycznych do opisu różnic w rozmieszczeniu grup społecznych, demograficznych i etnicznych/rasowych oraz towarzyszących im warunków mieszkaniowych w miastach, bazujące przy tym na metodzie analizy czynnikowej, także zostały szeroko omówione w literaturze przedmiotu (Węclawowicz 1988, 2003, Zborowski 2005, Marcińczak 2009), w niniejszym opracowaniu opis udziału ekologii społecznej w rozwoju badań nad segregacją ograniczony zostanie do elementów kluczowych.